

Питання канонічного статусу православної діаспори в контексті VIII Вселенського собору

протоієрей Віктор Пушко

Канонічний статус православної діаспори до цих пір не вирішений і це питання, очевидно, буде внесене на порядок денний майбутнього Вселенського Собору. Тому актуальність його рішення і огляд всіх питань, осмислення і оцінка фактів, що сприяють вирішенню питання канонічного статусу православної діаспори, очевидні.

На сьогодні дискусії тривають щодо питання канонічного статусу православної діаспори, а також правомірності включення її в юрисдикцію Константинопольського Патріархату. Спочатку проаналізуємо претензії Константинопольського Патріарха на управління православною діаспорою з урахуванням думок сучасних каноністів; розглянемо ту частину діяльності міжправославних нарад, коли піднімалося питання православної діаспори. Потім охарактеризуємо міжцерковні конфлікти, природа яких відображає динаміку вирішення питання канонічного статусу православної діаспори. Окремо розглянемо питання становища Константинопольського Патріархату на міжнародній арені.

За час свого існування становище Константинопольського Патріархату знало і злети, і падіння. З відпаданням Римської Церкви від вселенського Православ'я (1054 р.) до Константинопольського Патріархату перейшли всі права першого Риму. На соборах у вирішенні питань загальноцерковного значення Константинопольська Церква завжди намагалася утримати першість, так само, як і Римська Церква в перші століття християнства. З часом Вселенський Патріарх, втративши значну частину території, яка перебувала під його юрисдикцією, розширив свою владу на діаспору. Виїхавши за межі, наприклад, Японії, японець, який сповідує православ'я в його національному японському прояві, змушений був приймати юрисдикцію Константинопольського Патріархату, «грецьке» православ'я і грецьку культуру. Тлумачачи канони на користь поширення своєї влади на діаспору, Константинопольський Патріарх показує, що *«немає вже віруючого китайця, ні грузина; немає албанця, ні іспанця; немає естонця і литовця в діаспорі: бо всі одне в Константинопольському Патріархаті»*. Звісно, з такою постановкою питання не погоджувались національні Церкви. Така позиція Константинопольського Патріарха вважалась ними неприйнятною. Тому і виникло питання — який канонічний статус діаспори?

У 1453 році турки-османи остаточно підкорили собі Візантію. Роль Константинопольської Церкви значно зросла: Патріарх як традиційний духовний глава православного народу мав також і політичну владу над ним в Османській імперії. Будучи підзвітним султанові, Патріарх не міг стати повноцінним політичним главою і виконував роль посередника та провідника волі султана, внаслідок чого на його плечі лягла вся відповідальність за негаразди, що виникали серед християн. У результаті утворення на Балканах незалежних Церков (Сербської та Болгарської), що раніше входили в юрисдикцію Константинополя, а також Балканських воєн і невдалої спроби відвоювати у Туреччини Малу Азію на початку XX століття, більша частина грецького населення Туреччини була змушена покинути країну, осівши в Греції або розсіявшись по всьому світу, в результаті чого Константинопольська Церква втратила майже всю свою паству. Все ж Константинопольська Церква зберегла юрисдикцію над частиною емігрантів, які мали єпархії та парафії за межами своєї канонічної території - в діаспорі. Це і склало більшість її пастви. На початку XX століття перед Константинополем стояло завдання не збільшення пастви, а збереження свого існування будь-якими засобами. Один з головних способів виживання стала спроба поширити свою юрисдикцію на всю православну діаспору.

У 1923 році в Константинополі з ініціативи Константинопольського Патріарха Мелетія IV Метаксакіс проходила нарада 20 представників ряду Православних Помісних Церков. Серед запропонованих питань 21 Патріарх Мелетій на 9-му і 10-му засіданнях висунув і затвердив в односторонньому порядку доктрину про право Константинопольського Патріархату на виняткову юрисдикцію над православною діаспорою, приводячи в доказ 9-е, 17-е і 28-е правила IV Вселенського Собору, в яких нібито містяться вказівки на підпорядкування Константинопольському Патріарху чужинців – діаспори. Не будемо розглядати та аналізувати канонічні підстави та правомірність таких претензій на одноосібну першість Константинополя в діаспорі. Зауважимо лише, що більшість каноністів тлумачать 28-е правило не лише на користь Константинопольського патріархату. Тому питання про діаспору лишалося відкритим і ставилося на порядок денний багатьох Всеправославних передсоборних нарад, які є підготовчими до Вселенського Собору. У міжправославних діалогах з даної теми (10 – 17 листопада 1990 р., Шамбезі; 7-13 листопада 1993, Шамбезі; 9-14 квітня 1995, Шамбезі) виявляються дві тенденції:

а) прогрецька, ті, що підтримували точку зору Вселенського патріарха (Олександрійська і Єрусалимська Патріархія, Албанська і Елладська Церкви, частково Антіохійська Патріархія і Польська Церква);

б) ті, які дотримуються принципу місіонерського материнства (Російська й Румунська Церкви).

4-а Міжправославна комісія відбулася 6-12 червня 2009 року в Шамбезі. На ній було прийнято рішення про створення нових єпископських зібрань в ряді регіонів світу для врегулювання становища діаспори. Головами зборів є перші з єпископів Вселенського Патріархату в цьому регіоні, а за відсутності таких наступні згідно з порядком диптиху Церков. На початку XXI століття підготовка до собору припинена через розбіжності між Церквами, що є головною перешкодою на шляху до соборно ухваленого рішення. Розбіжності лежать у площині взаємин Константинопольського Патріархату та автокефальних Церков, а також останніх між собою на різному рівні.

На сьогодні існує чимало гострих питань в стосунках між Вселенською патріархією та автокефальними церквами щодо діаспори. Так, розростається протистояння між Константинополем і Єрусалимом у зв'язку з відкриттям Єрусалимським Патріархатом парафій у діаспорі. Мають місце і локальні конфлікти між представниками Константинополя та інших православних юрисдикцій. Так, наприклад, екзарх Константинопольського Патріархату в Угорщині подав позов до світського суду з метою відчуження Успенського кафедрального собору від Угорської єпархії Московського Патріархату. У 1996 році в Автономній Православній Церкві Естонії була заснована паралельна юрисдикція Константинопольського Патріархату. Це призвело до розколу, тимчасового припинення спілкування між двома Патріархатами, що поновилось в Києві у 2008-му році, коли виникла можливість впровадження аналогічної та паралельної московській юрисдикції Константинопольського патріархату в Україні. Негараздів в області міжправославних відносин додалось. Зважаючи на своє хитке становище в турецькій державі, Константинопольський Патріархат зміцнює в Євросоюзі свої позиції (не тільки релігійні, а й, як ми далі побачимо, політичні). Причин цьому дві: отримання більшої влади, ніж та, яку має зараз Вселенський Патріархат; перша причина є похідною від другої: утиск греків та Константинопольського Патріархату в Туреччині, що і спонукає Вселенського Патріарха шукати іншу країну світу в якості своєї резиденції. Тому Вселенський Патріарх бажає отримати «особливий статус» в рамках Євросоюзу, що може призвести до «поглинання» ним діаспори. Ця ідея вперше була озвучена секретарем Священного Синоду Константинопольського Патріархату митрополитом Халкидонським Мелітоном на міжправославній нараді в Іракліоні (Крит) у березні 2003 року. Пропозицію було відхилено представниками Помісних Православних Церков. Сама можливість отримання статусу, який відрізняв би Вселенський Патріархат від інших Помісних Православних Церков на території Євросоюзу, викликав негативну реакцію Православних Церков і наперед РПЦ. Ніяка Помісна Церква, представлена на території Євросоюзу, не погодиться на те, щоб в Євросоюзі її представляла інша Церква. Зрозуміло,

що і згода Православних Церков на визнання Євросоюзу канонічною територією Константинопольського Патріархату призведе до витіснення інших православних юрисдикцій з європейської «діаспори». Подальше розширення впливу Вселенського Патріархату може поширитися і на всю православну діаспору у світі. Проте, незважаючи на критичне ставлення частини автокефальних церков до позицій Фанару в цьому питанні, у липні 2008 року Європейський суд з прав людини в Страсбурзі одноголосно виніс рішення, яким визнав юридичний статус Константинопольського Патріархату і засудив уряд Туреччини, тим самим задовольнивши апеляцію Константинопольського Патріархату, що вперше звернувся з позовом про захист своїх майнових прав до європейських судових інстанцій. При цьому права Константинопольського Патріархату відстоювали юристи – як греки, так і турки. 20 і 21 жовтня 1998 члени Палати представників і Сенату США прийняли декларацію, підписану президентом Біллом Клінтоном, про визнання цілісності і свободи Вселенського Патріархату. Останній завдяки потужній грецькій діаспорі та лобі давно заручився підтримкою США.

З вищевикладених фактів стає ясною картина експансії Вселенського Патріархату щодо православної діаспори. РПЦ вважає це утисками інтересів інших Помісних Православних Церков. У своєму визначенні «Про єдність Церкви» Архієрейський Собор Руської Православної Церкви, посилаючись на велику відповідальність Вселенського Патріархату, вказує, що позиція останнього набирає *«непереборного протиріччя з багатовіковою канонічною традицією, на якій ґрунтується буття Руської Православної Церкви та інших Помісних Церков, а також з їх реальними пастирськими завданнями з духовного окормлення діаспори»*. В Москві вважають, що в обговоренні та вирішенні міжправославних питань Константинопольський Патріарх займає полярну позицію по відношенню до інших Помісних Православних Церков і більш вигідну для Константинопольського Патріархату, що видно з його доповідей по темі діаспори на міжправославних комісіях.

Отже, ми бачимо, що феномен діаспори ХХ століття не мав аналогів у Давній Церкві, відповідно процедура надання діаспорі якогось канонічного статусу не закріплена в канонах. Однак окремі теми, що зачіпають питання вирішення канонічного статусу православної діаспори, знаходять своє рішення в канонічних правилах. Вселенська патріархія тлумачить 28-е правило IV Вселенського Собору як таке, що дає їй юрисдикційні повноваження і владу над усією православною діаспорою. Хоче цього хтось чи ні, але позиція Константинопольського Патріарха у вирішенні даного питання є ключовою: він був претендентом на роль керуючого православною діаспорою в той час, коли з'явилася загроза його існуванню на території Туреччини, почала слабшати його роль у православному світі, що призвело до зубожіння пастви.

Таким чином, отримання юрисдикції над православною діаспорою є однією з гарантій виживання Константинопольського Патріархату, який використовує всі важелі для отримання цієї влади, згадуючи про свій авторитет, який він мав у Древній Церкві.

Водночас, опоненти вважають, що апеляція до колишньої слави Константинополя не має нічого спільного з сучасним станом Вселенського Патріархату. Усі релігійні привілеї були похідними від політичного статусу міста, з втратою політичного значення Константинополя були втрачені і релігійні права Константинополя і Константинопольського Патріархату. Нині опоненти Константинополя, покладаючись на свою політичну вагу та геополітичне значення, претендують на значні релігійні права. Тим не менш, Константинопольський Патріархат використовує канонічну базу та історичне минуле для досягнення своєї мети.

Помісні Церкви, що мають православну діаспору і є зацікавленою стороною у вирішенні питання, а це насамперед РПЦ, посилаються на критерій материнства Церкви, згідно з яким вони і лише вони можуть окормляти свою паству та надавати автокефалію.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сьогодні вирішення питання канонічного статусу православної діаспори навряд чи може бути підготовлене у конкретно визначені терміни, оскільки пов'язане з вирішенням ряду інших питань: усуненням міжправославних конфліктів, учасником більшості з яких є «гарант єднання Церков» – Константинопольський Патріархат. Останній, будучи ініціатором міжправославних зустрічей, створює такі підсумкові документи, в яких не завжди відображена точка зору всіх Православних Церков. На сьогодні для вирішення комплексу адміністративних, літургійних, богословських, пастирських та інших питань у діаспорі було вирішено створити регіональні Єпископські конференції (перетворені потім у Єпископські збори), які розглядали б питання будь-якого рівня, що стосуються сфери церковної діяльності та її компетенції. При цьому можливе співробітництво з Матір'ю-Церквою і різними державними структурами даного регіону. Єпископські збори готують матеріали для Святого і Великого Собору, на якому і буде прийнято рішення про канонічний статус православної діаспори. Вирішення цього питання та підготовка таких документів лише наблизить скликання Всеправославного Святого і Великого Собору. Але це не єдина проблема, що стоїть на перешкоді скликання Восьмого вселенського собору.

Список джерел та літератури:

1. А. А. Ухтомский. Православная диаспора: проблема формирования канонического статуса. — «Церковь и время» № 48.

2. Александр Крыжлев. Проблемы церковного устройства современного православия. — «Континент», 2003, № 117.
3. Цыпин Владислав, прот. Актуальные проблемы канонического права: государственно церковные отношения.- «Альфа и Омега» №4 (38). М., 2003.
4. Про рішення комісії, яка засідала у Шамбезі. — <http://www.cerkva.info/uk/documents/12/104-chambesy.html>
5. «Про Помісну Українську Православну Церкву – Київський Патріархат» Прийняте Освяченим Архієрейським Собором Української Православної Церкви Київського Патріархату 21 жовтня 2010 р. — <http://www.cerkva.info/uk/archsobor/890-soborne-slovo.html>
6. Никодим Милаш. Правила Православие цркве с тумаченьима І. Нови Сад, 1895.
7. Райкович М. Кому принадлежит православная диаспора? — http://www.odinblago.ru/liturgika/komu_prinadlezhit_diaspor/
8. Дамаскин (Папандреу), митр. Православная диаспора (Доклад на Заседании Межправославной Подготовительной Комиссии, Шамбези 7–13 ноября 1993 г.) — Дамаскин (Папандреу), митр. Православие на пороге третьего тысячелетия. К., 1999.
9. Каноны или книга правил на русском языке. СПб., 2000.
10. Иларион, еп. Принцип канонической территории в православной традиции — Церковь и время. М., № 2 (31) 2005.
11. Определение Освященного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви «О единстве Церкви» — Информационный бюллетень ОВЦС. Спецвыпуск. Июнь. 2008.
12. Скобей Г. Н. Межправославное сотрудничество в подготовке Святого и Великого Собора Восточной Православной Церкви — Церковь и время. М., № 2 (19) 2002.
13. Цыпин В., прот. Каноны и церковная жизнь — Церковь и время. М., № 2 (11) 2000.
14. Цыпин В., прот. Вселенский IV Собор — Православная энциклопедия. Т. 9. М., 2005.
15. Послание Предстоятелей Православных Церквей — Информационный бюллетень ОВЦС. №. 10. Октябрь 2008.